

مصورترین سقاخانه

نشانی: خیابان ناصرخسرو، کوچه خدابنده‌لو، روبروی امامزاده اسحاق (ع)
مشخصات: سقاخانه باغچه علی‌خان (باغچه علی‌جان) به دوران قاجار تعلق دارد که در محوطه حیاط شاه‌ی امامزاده اسحاق(ع) بنا شده است. این سقاخانه کوچک به سبب تزئین با کاشی‌های نقاشی شده به تنها سقاخانه مصور تهران شهرت یافته است؛ بنایی آجری روی کاشی‌های کم‌نظیر آن، تصاویری از نمادهای مذهبی و عاشورایی به ثبت رسیده است.

روز هفتم

۴

یخ برای لب‌تشنگان گرم‌زده

فرهنگ نذر کردن برای حاجت رواشدن، در سرزمین ما قدمتی تاریخی دارد. به همین دلیل هم انواع مختلفی از نذر وجود دارد که برخی به گوش همه ما آشناست و برخی کمتر شناخته شده‌اند. نذر یخ یکی از این نذورات است که با شباهتی مفهومی به نذر آب، می‌توان حدس زد چرا نذر کنندگان آن را انتخاب می‌کردند. قبل از اینکه آب لوله‌کشی قابل آشامیدن در دسترس همه مردم باشد، نذر آب تمیز برای نوشیدن به‌ویژه در فصل‌های گرم، به یاد شهیدان لب‌تشنه کربلا رواج داشت. بعد از آن هم وقتی هنوز یخچال‌های نفتسی و برقی در همه خانه‌ها پیدا نمی‌شدند و بسیاری از خانه‌ها یخچال طبیعی هم نداشتند، نذر یخ رواج یافت. در روزهای گرم و طولانی تابستان، صدای یخ‌فروشان دوره‌گرد که در کوچه‌ها می‌گشتند و مردم را به خرید یخ تازه دعوت می‌کردند، صدای آشنایی بود.

آنها یخ را از یخچال‌های طبیعی اطراف شهر می‌خریدند و بار کاری یا چهار پا می‌کردند تا در محله‌ها یخ بفروشند. خیلی از این یخ‌فروشان با سردادن آواز و به‌اصطلاح زبان گرفتن، مردم را دعوت می‌کردند که یخ بخرند و نذر کنند تا یخ‌فروش به رهگذران، آب یخ مجانی و نذری بدهد. نذر کنندگان قالب‌های بزرگ یخ را تهیه می‌کردند و هرجا منبع آب آشامیدنی وجود داشت، یخ هم توزیع می‌کردند. به این ترتیب رهگذران تشنه از آب خنک نذری می‌نوشیدند و دعایی برای بر آوردشدن حاجت نذر کننده می‌کردند. این همان سنت پسندیده‌ای است که بعدها تغییر شکل داد و به شکل وقف انواع آسردکن ادامه پیدا کرد. آن طور که در تاریخ‌نگاری‌های تهران قدیم ثبت شده، سنگاب‌ها معمولاً در کنار آب‌انبار‌ها یا مظفر قنات‌ها ساخته می‌شدند؛ همان ظرف‌های بزرگ سنگی و فلزی که آب داخل آن می‌ریختند تا تشنگان از آب جمع شده در آن بنوشند. پنجشنبه‌ها و ایام خاصی مثل عزاداری‌ها و جشن‌های مذهبی و ملی افرادی که نذری داشتند به جای آب در این سنگاب‌ها شربت می‌ریختند و آن را با یخ خنک می‌کردند. کم نبودند تعداد افرادی که برای سنگاب‌ها یخ نذر می‌کردند. فرهنگ نذر و وقف هر چند در این سال‌ها دستخوش تغییراتی شده اما هنوز هم در مراسم مذهبی به‌ویژه‌ماه محرم و روز اربعین، مردم به یاد شهیدان لب‌تشنه کربلا، یخ، آب و شربت خنک نذر می‌کنند و به هیئت‌های مذهبی و ایستگاه‌های صلواتی می‌رسانند.

متأسفانه تعدادی از کاشی‌های این سقاخانه قدیمی در چند سال اخیر مورد سرقت قرار گرفتند که بعد از بازسازی بخش‌هایی از آن، حریم پیاده‌روی اطراف آن به سبب سهولت تردد رهگذران نیز بهسازی شد. سقاخانه علی‌خان یکی از پرتددترین سقاخانه‌های پایتخت است که در مناسبت‌های مذهبی، بسیاری از شهروندان با مراجعه به آن، شمعی روشن می‌کنند و با توسل به اهل‌بیت(ع) دعا می‌خوانند.

نشانی: خیابان قیام، کوچه امامزاده یحیی، نبش کوچه متین‌نژاد
شماره ثبت ملی: ۱۴۶۶۹

مشخصات: سقاخانه گذر امامزاده یحیی(ع) که این روزها آن را به سقاخانه صاحب‌الامر(ع) می‌شناسند از قدیمی‌ترین سقاخانه‌های تهران است؛ جایی که در دوره قاجار آب آن را از قنات حاج میرزا علیرضا یکی از تجار صاحب‌نام آن محدوده تامین می‌کردند؛ بنایی کوچک با پنجره‌های مشبک سبز رنگ که رهگذران ضمن

✓ **نیلوفر ذوالفقاری**

در کوچه پس‌کوچه‌های قدیمی پایتخت که قدم بزنییم، حتما در گذر محله‌ها چشم‌مان به سقاخانه‌ها می‌افتد. پنجره‌های فلزی سقاخانه، نور سبزی که از در بچه‌ها بیرون می‌تابد، کاسه‌های برنجی که با زنجیر به سقاخانه وصل شده‌اند و شمع‌های روشن روی پنجره‌های مشبک، تصویر آشنای آنهاست؛ جایی که نذر آب برای سیراب کردن رهگذران به یاد لب‌تشنگان کربلا، انگیزه بسیاری از مردم نیکوکاری است که از گذشته تا امروز، آن را اپنا کرده‌اند. سقاخانه‌ها در گذر زمان، از بناهایی با کارکرد فیزیکی یعنی آبرسانی به تشنگان، به سازه‌هایی با کاربرد معنوی تبدیل شده‌اند. هنوز هم در برخی محله‌های تهران می‌توان از سقاخانه‌هایی نشانی گرفت که کار کرد خود را حفظ کرده و در پایتخت پابرجا مانده‌اند.
داروش شهپازی، موفف، محقق و تهرآن پژوه دربارۀ اهمیت آب در زندگی ایرانیان، باورهای اعتقادی آنها در باره وقف آب و ساخت سقاخانه‌ها در شهر توضیح می‌دهد.

ثواب عظیم و اجر جزیل

اولین دلیل اهمیت دادن مردم به آب، همان نقش اساسی آن در ادامه حیات است. آب به‌عنوان منشا حیات از ابتدای زندگی بشر مهم بوده و حتی دانشمندان در کره‌های دیگر دنبال منابع آب هستند تا بدانند امکان زندگی در آنها وجود دارد یا نه؟ ژان شلاردن، جهانگرد بر آوازه فرانسوی در حضورش در تهران دوره صفوی چنین ثبت کرده: «در سرزمین‌هایی که مردم زیاد تشنه می‌شوند و برای رفع عطش نوشابه‌ای جز آب ندارند، چنین کاری (ساخت بناهای‌ام‌المنفعه در حوزه آبرسانی) از اعمال خیر و پسندیده‌است و اعتقاد مردم بر این است که سیراب کردن رهگذران تشنه کام ثواب عظیم و اجر جزیل دارد؛ از این‌رو در شهرهای بزرگ نه‌تنها جابه‌جا تفرّاهای بزرگی از گل بخته پر از آب برای استفاده رهگذران در خیابان‌ها و کوچه‌ها می‌گذازند، بلکه کسائی به نام سقا مخصوصاً در فصل تابستان مشک بزرگی پر از آب بر دوش می‌کشند و لبوایی در دست دارند و در کوچه‌ها حرکت و تشنه کامان را به نوشیدن آب دعوت می‌کنند.»

۲۹۰ سقاخانه

در گذرهای قدیمی و کوچه‌پس‌کوچه‌های بافت تاریخی تهران وجود دارند.

صدای آب؛ صدای زندگی

در بعضی نقاط دنیا مثل قاره اروپا که آب زیاد و در دسترس است، ارتباط ویژه‌ای میان انسان و آب دیده نمی‌شود، اما کوبری ب بی‌آب بودن سرزمین ما باعث شده آب اهمیت دوچندانی برای مردم داشته باشد؛ چنانچه آبادی‌ها نامشان را از آب گرفته‌اند و ایرانیان مبدع قنات بوده‌اند تا آب را از عمق زمین بیرون بکشند. همه این موارد تأیید می‌کند که آب برای ایرانیان، عزیز و محترم بوده است.
آنطور که شهپازی می‌گوید، احترام آقائل بودند و آن را از زشمند می‌انستند. مورخان یونانی در بسیاری از سفرنامه‌ها و تاریخ‌نگاری‌ها به این موضوع اشاره کرده‌اند؛ مثلاً هرودوت، موخر مشهور یونان حدود ۲۵۰۰سال پیش نوشته: «ایرانیان آب را آلوده نمی‌کنند و در آن دست نمی‌شویند. آنچه ناپاک است در آب نمی‌ریزند.»

وقف لب‌تشنگان

در هم آمیختن نیاز حیاتی به آب با باورهای مذهبی و آیین‌های سنتی، پایه اصلی شکل‌گیری سقاخانه‌ها در کشورمان بوده است. پیوند میان باورهاى مردم یک سرزمین در زمینه نیکوکاری با کمبود همیشگی آب در این پهنه جغرافیایی، نذر آب و ساخت سقاخانه را به انتخابی معنوی برای انجام کار خیر تبدیل کرد. سقاخانه‌ها در شهرهای قدیم به همین دلایل ساخته می‌شدند و در مسیر پایبندی ایرانیان به باورهای مذهبی، خود را به یکی از مهم‌ترین آیین‌های مذهبی شیعیان یعنی واقعه کربلا پیوند می‌زدند.

شهپازی می‌گوید: برخی سقاخانه‌ها فصلی بوده‌اند؛ یعنی در ایام خاصی از سال مثل ماه‌های محرم و صفر یا دهه عاشورا ساخته می‌شدند. این سقاخانه‌ها، منابع متحرک آب بودند که کاسه‌ای برنجی برای آب‌خوردن داشتند و کاسه‌ها معمولاً با زنجیر به منبع وصل می‌شدند. به جز این، برخی ایرانیان بخشی از خانه خود را که در ضلع مجاور با معبر عمومی قرار داشت، به ساخت سقاخانه اختصاص می‌دادند. برخی زمین‌های بزرگ‌تر هم برای ساخت سقاخانه وقف می‌شدند و در چنین زمین‌هایی، سقاخانه‌های معروف تهران شکل گرفتند. برخی از این سقاخانه هنوز در حصار ناصری باقی مانده‌اند؛ مثل سقاخانه‌های نوروزخان و خدابنده‌لوها.

نذری به روشنی آب

سقاخانه در معماری سنتی ایرانی به فضاهای کوچکی در گذرگاه‌ها و کوئ‌ها گفته می‌شد که اهالی و کاسه‌ی برای دسترسی رهگذران تشنه به آب سالم، آن را می‌ساختند و وقف می‌کردند. سقاخانه در آغاز بیشتر جنبه خدماتی داشت. بانئ این بیشتر به‌منظور کارکردی بردن، آن را می‌ساخت. برای آگاهی‌دادن به رهگذران در شب، شمع‌هایی در اطراف سقاخانه تعبیه و روشن می‌شد که بعدها جنبه‌ای مذهبی پیدا کرد و کسائی که نذر و نیازی داشتند هر شب جمعه، شمع‌هایی را در سقاخانه‌ها روشن می‌کردند.

در نظر عامه مردم، سقاخانه مکانی مقدس بود و آب جاری در آن متبرک محسوب می‌شد. سقاخانه‌ها در گذشته گاه از عملکرد روزانه خود فراتر می‌رفتند و بسیاری از نیکوکاران را به مشارکت در حوزه نیکوکاری برمی‌انگیختند. شهپازی می‌گوید، ما مامت ایران از گذشته به نذر کردن اعتقاد داشته‌ایم. این موضوع حتی در دوره‌های پیش از اسلام هم وجود داشته؛ به‌طوری‌که در خورابه‌های پیش از زرتشت یا پرستگاه‌های ناهید، تشنه‌ها ترساند.»

سیراب‌شدن از آب گوارای محرابش، سلامی بر سالار شهیدان می‌فرستند و به یاد تاریخ بلند آن، لطفله‌ای به فکر فرو می‌روند. سازمان میراث فرهنگی بعد از نصب جداره شیشه‌ای مقابل سقاخانه چوبی اصلی آن برای جلوگیری از هرگونه آسیب واردشدن به آن باسرفقت، آن را در فهرست آثار ملی ثبت کرد. دهه ۹۰ نیز کوچکی از آن به همت کسبه، مرمت شد تا این گنجینه غنی تاریخی تهران برای آیندگان محفوظ بماند.

۵

ردپای سقاخانه بر هنر

ردپای سقاخانه‌ها و باور به نذر آب بسر فرهنگ و هنر کشورمان غیر قابل انکار است. به‌گفته این تهران‌پژوه، سقاخانه بخشی از زندگی روزمره مردم بود و به همین دلیل هم هنرمندان زیادی در به تصویر کشیدن زندگی، از این نماد استفاده کرده‌اند؛ تصویر سقای پابرنه‌ای با مشک آب در حال دادن کاسه‌ای آب به رهگذران یا نمای بنای متفاوت سقاخانه در آثار بسیاری از نقاشان دیده می‌شود. در اینکه چرا این موج هنسری خاص «مکتب سقاخانه» نام گرفته، توجیحات متفاوتی وجود دارند. اصولاً سقاخانه‌ها یکی از فضاهای معنوی مهم محسوب می‌شدند. مراسم تعزیه که در محرم و گاهی در سایر ایام بر پا می‌شد، شاید بیش از سقاخانه‌ها، پدیدآورنده نقش‌ها، شکل‌های ساختمانی و اشارات و رمزهای ادبی مکتب سقاخانه باشد. تکیه‌ها و حسینیه‌ها

به‌عنوان محل‌های برگزاری آیین‌های مذهبی و پرچم‌ها و بیرق‌ها که نشان از علم حضرت عباس(ع) دارند، اسب زخمی امام حسین(ع)، گمان‌ها، نیزه‌ها و شمشیرها، لباس سرخ دشمنان امام(ع)، لوازم معول‌ها و اسباب صحنه‌نمایش تعزیه‌خوانی شامل خیمه و ظرف آبی به نشانه فرات، همه و همه هنگام نمایش از قدرت بیان بالایی برخوردارند. به این ترتیب نمادها و تجسم‌های مذهبی، الهام‌بخش هنرمندان منتسب به مکتب سقاخانه‌ای شدند.

۱۹۳

سقاخانه بعد از سال ۱۳۰۰در تهران ساخته شده‌اند.

● **نذرستان**

برای نذر آب راه‌های مختلفی وجود دارد، یکی از در دسترس‌ترین روش‌ها، استفاده از سسایت نذرستان است. نذرکنندگان می‌توانند هر مبلغی را حتی هزار تومان، برای نذر آب اختصاص دهند. بعد از آن سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌ها این نذورات را برای اهدافی مثل تهیه و توزیع آب‌شیرین‌کن‌های خانگی و صنعتی در مناطق محروم و روستایی، تجهیز مدارس مناطق محروم به تجهیزات آب‌شامیدنی مثل مخازن آب پلی اتیلن و کمک به سیستم‌های آبرسانی در فضاهای کلیدی مورد نیاز مصرف می‌کنند.
دراین زمینه تنها در استان سیستان و بلوچستان، به جز مناطق دورافتاده روستایی، یک شهر بزرگ با جمعیت بیش از یک میلیون نفر با تنش بی‌آبی درگیر است و همین، اهمیت پیوستن به پوش‌های مربوط به نذر آب را بیشتر می‌کند.

پوش حاجت‌روایی

شاید برای بسیاری از ما که آب تصفیه‌شده لوله‌کشی در اختیار داریم، دسترسی به آب یک موضوع عادی باشد، اما باید بدانیم برای بسیاری از مردم آب سالم و آشامیدنی یک رویاست. طبق آمار هم‌اکنون بیش از ۲میلیارد نفر در دنیا هنوز به آب سالم و بی‌خطر برای آشامیدن دسترسی ندارند و در کشورمان نیز ۲۵درصد روستائینشینان به هر دلیل فعلاً آنچه را به‌عنوان آب شرب مصرف می‌کنند، سالم و بهداشتی نیست. جمعیت هلال‌احمر کشورمان از سال ۱۳۹۷کمپین نذر آب را برای آبرسانی به چند استان خشک و بی‌آب کشورمان راه‌اندازی کرده است.

● **مردم پای کارند**

نکته مهم درباره این کمپین، مردمی‌بودن است. همه شهروندانی که قصد دارند برای برآوردشدن حاجت‌هایشان، آب نذر کنند، می‌توانند امیدوار باشند که نذوراتشان در دورافتاده‌ترین روستاها و کم‌آب‌ترین نقاط کشور، به‌دست هموطنانی می‌رسد که قدر قطره قطره آب را می‌دانند. ایران در حال حاضر درگیر تجربه با مشکلات جدی آب مخصوصاً آب آشامیدنی است. خشکسالی‌های گذشته توأم با برداشت‌های غیراصولی و غیراستاندارد از آب‌های سطحی و زیرزمینی از طریق جاه‌های عمیق، وضعیت آب را در بعضی مناطق به سطح بحرانی رسانده‌است.

